

Богатирьов А. І.,
кандидат юридичних наук,
помічник-консультант народного депутата
Верховної Ради України

ВЧЕННЯ ПРО ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ

DOCTRINE OF CRIME AND SYMPTOMS

У статті викладені погляди вчених кримінологів на поняття злочинності, розкрито ознаки злочинності. Обґрунтовано, що злочинність становить небезпеку в усіх сферах суспільного життя, створює соціальну напругу в країні, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток.

Ключові слова: вчення, злочинність, ознаки, проблеми, запобігання.

В статье изложены взгляды ученых криминологов на понятие преступности, раскрыты признаки преступности. Обосновано, что преступность представляет опасность во всех сферах общественной жизни, создает социальное напряжение в стране, наносит вред правопорядку, негативно влияет на социальное, культурное и экономическое развитие.

Ключевые слова: учение, преступность, признаки, проблемы, предотвращения.

The article presents views of scientists-criminologists of concept of crime, and features of crime. It is proved that crime represents a danger in all spheres of social life, that leads to a social tension in country, harms rule of law, negatively effects on social, cultural and economic development.

Key words: theory, crime, features, problems, prevention.

Постановка проблеми. Віддзеркалення того, що відбувається сьогодні у суспільстві, має пряме відношення і до вчення про злочинність та її ознаки. Європейський вибір України вимагає формування у суспільстві нових стандартів забезпечення дотримання прав людини, громадянина, серед яких слід виділити: неухильне дотримання вимог закону будь-якою особою, яка проживає на території країни; дотримання з боку держави її інституцій презумпції невинуватості; надання можливостей реалізувати соціальні цінності, визнані Конституцією України; захист дітей, людей похилого віку, інвалідів тощо.

На жаль, одним із перепонів виконання таких стандартів є злочинність, а тому її дослідження сьогодні слід вважати однією з найбільш актуальних суспільних проблем. Саме злочинність становить небезпеку в усіх сферах суспільного життя, створює соціальну напругу в країні, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток. От чому важливо усвідомити, що «злочинність» – центральне поняття кримінології.

Метою статті є наукові погляди вчених на вчення злочинності та її основні ознаки.

Джерельна база. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних кримінологів: О.М. Бандурка, М.Ю. Валуйської, В.В. Василевича, М.Г. Вербенського, В.В. Голіни, А.А. Герцензона, Б.М. Головкина, І.М. Данишина, О.М. Джужі, Л.М. Давиденко, В.К. Заирбуль, Б.Л. Зотова, А.Ф. Зелінського, Н.Ф. Кузнецової,

Я.Ю. Кондрагьєва, О.Г. Колба, О.Г. Кулика, О.Г. Кальман, О.В. Лисодеда, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, П.П. Михайленка та ін.

Основний зміст статті. Вивчення злочинності є однією з актуальних сучасних проблем, саме злочинність, на нашу думку, становить загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, створює істотні умови соціальної напруги в країні, поширює в усіх регіонах країни злочинну мотивацію. І хоча злочинність піддається статистичному виміру, держава, на жаль, не до кінця оцінює її соціальну небезпеку.

Видатні вчені радянської кримінології (А.А. Герцензон, В.К. Заирбуль, Б.Л. Зотов) визначали злочинність, як соціальне та історично обумовлене явище, що виникає на визначній стадії розвитку суспільства з появою приватної власності, поділом суспільства на класи та виникненням держави [1, с. 196].

Появою в 1969 році наукової праці «Преступление и преступность» автор – професор Н.Ф. Кузнецова, показала, що злочинність у соціалістичному суспільстві – це відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке має кримінально-правовий характер, класову сутність та складається з усієї сукупності злочинів, учинених у певній державі у відповідний період [2, с. 173–174].

Основні положення цієї роботи дістали загальне визнання і відтворювалися у багатьох підручниках із кримінології. Майже в усіх виданих в останні десятиліття роботах підкреслювалася соціальна природа злочинності, її історичність і класова обумовленість,

розкривалися кількісні і якісні характеристики цього явища, співвідношення злочину і злочинності.

Головне, що наведене визначення «злочинності» створило підґрунтя компромісу у методологічних підходах щодо її трактування у так званій буржуазній та соціалістичній кримінології.

Відомий вітчизняний кримінолог О.М. Литвак, розкриваючи проблеми злочинності, виходить із того, що це відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу [3, с. 37].

Поняття злочинність є родовим, що містить у собі численність окремих видів і груп злочинів (насильницькі, корисливі, службові тощо). Співвідношення між злочинністю і окремими злочинами можна уявити, як стверджують вчені-кримінологи (Л.М. Даншин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман), як співвідношення роду й виду [8, с. 327].

Цікавою з точки зору полеміки є сформульоване поняття «злочинність» О.М. Бандурка і Л.М. Давиденко, під яким автори розуміють злочинність, як соціально-правове, історично-мінливе явище, що являє собою систему (сукупність) злочинів, учинених у відповідній державі (регіоні) за той чи інший період, у силу певних причин, та підкоряється статистичним закономірностям [4, с. 7].

На думку вітчизняного кримінолога А.Ф. Зелінського, злочинність – це масовий прояв деструктивності у поведінці людей, що знаходить свій вираз у системі передбачених кримінальними законами діянь, учинених на даній території або серед членів визначених соціальних груп протягом року або його певної частини [5, с. 24].

Значний науковий інтерес до поняття злочинності становить запропоноване вченими Національної академії внутрішніх справ таке його визначення – це негативне соціальне, історично мінливе правове явище, що полягає у вчиненні частиною членів суспільства вчинків, які заподіюють шкоду іншим членам суспільства або суспільству в цілому, відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами [6, с. 42].

Авторський колектив Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого вважає, що злочинність – це історично обумовлене і мінливе соціальне явище, яке виявляє себе у вигляді множинності злочинів, має територіально-часовий та кількісно-якісний вимір (В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Волуйська) [9, с. 55].

З позиції вітчизняного вченого-кримінолога В.М. Дрьоміна, злочинність є різновидом соціальної практики, не є особливим видом людської поведінки, що знаходиться поза правовим полем.

На нашу думку, найбільш сучасне визначення злочинності надає М.Г. Вербенський, який стверджує, що злочинність – закономірне явище, що відображає стан суспільного організму, визначений соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами життя конкретного суспільства. Вона є не чим іншим, як побічним про-

дуктом суспільного розвитку, результатом його патології та дезорганізації [7, с. 17].

Узагальнення наведених вище визначень злочинності свідчить про існування різних підходів до категорії «злочинність», що жодним чином не ставить її наукову цінність під сумнів, а, скоріше, є свідченням демократизації кримінологічної науки. Звичайно, перелік понять злочинності можна було б продовжити, однак більшість із них вміщує в собі вже розглянуті ознаки злочинності.

Отже, злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства, вона присутня в різних суспільствах на конкретних територіях, а тому певне переосмислення наукових поглядів на злочинність дає підстави для виділення таких її суттєвих ознак.

Перша ознака. *Злочинність є крайнім, найбільш небезпечним видом соціального відхилення людини, громадянина.* Життя кожної людини складається з величезної кількості актів поведінки. Вони дуже різноманітні за характером діяння, його мотивами, метою, наслідками. Різноманітність актів поведінки є характерною для будь-якого суспільства незалежно від ступеня його розвитку.

Разом із тим об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть за собою покарання щодо осіб, які їх вчинили.

Дуже важливо підкреслити, що цей процес є природно-історичною формою створення та розвитку суспільства. Ті спільноти, в яких така стандартизація людської поведінки не відбулася або набували розповсюдження види поведінки, які мали соціально небезпечний характер, були нежиттєздатними і припиняли існування.

Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити скоєння антисуспільних діянь. У соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, злочини. Таким чином, злочин є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства.

Друга ознака. *Злочинність по своїй суті – явище негативне, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам.* У той же час деякими мислителями ставилося під сумнів таке розуміння. Проте біди, що їх злочинність несе людям, навряд чи дозволяють говорити про неї інакше, ніж як про негативне явище.

Третя ознака. *Злочинність є відносно масовим явищем.* Це означає, що абсолютна більшість актів

поведінки в суспільстві є соціально-позитивними або соціально-нейтральними. Соціальні відхилення як позитивного (героїчні вчинки, випадки самопожертви), так і негативного характеру, в тому числі злочини, становлять дуже невеликий відсоток актів людської поведінки. Тим не менше, вони є досить розповсюдженими й істотно впливають на життя суспільства.

Четверта ознака. *Злочинність перебуває тільки в правовому полі.* Це означає, що до злочинів належать тільки суспільно небезпечні діяння, які прямо передбачені кримінальним законом, і вчинення яких тягне встановлене цим законом покарання. Підкреслимо, що ця ознака дозволяє відокремити злочини від менш небезпечних правопорушень, а також реально існуючих діянь, які об'єктивно є суспільно небезпечними, але не визнаються таким кримінальним законом, тобто є некриміналізованими.

Криміналізація чи декриміналізація в праві є єдиним легальним засобом зміни кола діянь, що є злочинними. Злочинність має історично мінливий характер. Протягом усього розвитку суспільства коло злочинів дуже істотно змінювалося.

З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів злочинів, ряд діянь були декриміналізовані, а то й взагалі перестали зустрічатися, виникли нові різновиди злочинних посягань. Мінливість властива багатьом соціальним явищам, але в даному випадку вказівка на цю ознаку не є зайвою. Справа в тому, що злочинність є дуже чутливою щодо змін у житті суспільства і чітко відтворює їх.

П'ята ознака. *Злочинність є статистичною сукупністю актів протиправної поведінки, не погоджених і прямо не пов'язаних між собою.* З цього положення випливають два питання, які багато обговорювалися в літературі. Йдеться про співвідношення конкретного злочину та злочинності, а також сукупності конкретних злочинів та злочинності.

Співвідношення злочинності і конкретних злочинів, зазвичай, розглядається, як співвідношення цілого і частини, загального й одиничного. Тільки реальне існування конкретних злочинів, їх повторюваність дозволили сформулювати поняття злочинності. Злочинність не виявляється іншим чином, ніж як через процес постійного вчинення конкретних злочинів, які, взяті в часових та територіальних межах, створюють певну сукупність.

Між тим, є популярною думка про те, що злочинність не зводиться до сукупності злочинів. Стверджується, що вона виявляє себе як в конкретних злочинах, так і в особах, які їх вчиняють, або включає всю сукупність скоєних злочинів і суспільно небезпечних наслідків. Такі тлумачення, по суті, порушують логіку побудови визначення, оскільки призводять до включення до нього явищ, які знаходяться

за його рамками. Насправді, необхідним елементом кожного конкретного злочину є особа, яка його вчинила, і це є беззаперечним.

Можна сказати, що є коло осіб, які вже скоювали злочини або мають схильність до злочинної поведінки, але ці явища не охоплюються поняттям злочинності, і є самостійними кримінологічними категоріями. Що стосується наслідків, то безпосередні наслідки злочинів прямо зазначені в кримінальному законі і входять до поняття злочину, а взяті в масі – до поняття злочинності. Щодо більш віддалених наслідків конкретних злочинів та злочинності в цілому, то вони також є самостійним явищем, яке виходить за межі злочинності і може розглядатися, як соціальні наслідки злочинності.

Шоста ознака. *Злочинність є вкрай неоднорідним явищем.* Діяння, які вона об'єднує, є схожими тільки за двома загальними ознаками: всі вони становлять небезпеку для суспільства, і відповідальність за їх вчинення передбачена кримінальним законом. У всьому іншому вони дуже різноманітні й істотно різняться між собою. Це зумовлює необхідність виокремлення різних видів злочинності. Критерії цього виділення можуть бути різними і, відповідно, існують різні класифікації злочинів. Але всі вони мають значення для кримінологічної характеристики злочинності.

Сьома ознака. *Злочинність має свою класифікацію.* За кількістю вчинених злочинів розрізняють первинну (сукупність злочинів, скоєних уперше) і рецидивну (сукупність повторних злочинів) злочинність. В якості особливого її різновиду останнім часом виділяється професійна злочинність (сукупність злочинів, що скоюються постійно і є для злочинця основним джерелом існування).

За статтю виділяють злочинність чоловіків і злочинність жінок. За віком – злочинність дорослих і неповнолітніх. Також можна розрізняти злочинність молоді та осіб інших вікових груп. За мотивацією діяння виокремлюють корисливу, насильницьку і корисливо-насильницьку злочинність.

За іншими критеріями розрізняють професійну, економічну, екологічну, організовану, корупційну, рецидивну, необережну злочинність тощо. Можна назвати види злочинності і за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Така класифікація допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань боротьби зі злочинністю загалом та окремими її різновидами.

Висновок. Отже, злочинність, як соціально небезпечне явище, потребує з боку державних і недержавних інституцій постійного всебічного моніторингу, що дозволить суспільству і, в цілому, громаді мати реальне уявлення про масштаби злочинності взагалі в країні і в її регіонах зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Криминологія : учебник / А.А. Герцензон, В.К. Заирбуль, Б.Л. Зотов и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1968. – 196 с.
2. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Юрид. лит., 1969. – С. 173–174.
3. Литвак О.М. Держава і злочинність / О.М. Литвак – К.: Атіка, 2004. –37 с.
4. Бандурка О.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія / О.М. Бандурка, Л.М. Давиденко. – Харьков: Гос. спец., изд-во «Основа», 2003. – 7 с.
5. Зелінський А.Ф. Криминологія: навч. посібник / А.Ф. Зелінський – Х.: Рубікон, 2000. – 24 с.
6. Криминологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джу́жа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.: за заг. ред. О.М. Джу́жи. – К. : «Юрінком Інтер». 2002. – 42 с.
7. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: монографія / М.Г. Вербенський – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. – 356 с.
8. Криминологія: Загальна та Особлива частина: [підручник для студентів юрид. спец., вищ. навч. закладів] / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд: за заг. ред. проф. І.М. Даньшина. – Харків : Право, 2003. – 352 с.
9. Криминологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.